

УДК 009

Вейбер Аліна,

студентка бакалаврату

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СВІТОГЛЯДНИЙ МАТРІАРХАТ. ІСТОРИОГРАФІЯ

Робота присвячена дослідженню основних позицій авторів, що торкалися вивчення проблеми «матріархату» в контексті історії первісного суспільства. Аналізуючи погляди представників основних шкіл в етнології та історії, можна зробити висновок про те, що кожен автор, надавав терміну різного змісту: від лише світоглядного аспекту до економічного та юридичного відповідно. Так як, у радянській науці, за поняттям матріархату закріпилося насамперед визначення як періоду в історії людства, в якому жінка мала керівну роль у племені, то на сьогоднішній день дана позиція потребує переосмислення.

Ключові слова: матріархат, історіографія, історія первісного суспільства.

Work is devoted to the basic positions of authors, which attempted to investigate the problem of «matriarchy» in the context of the primitive society history. Analyzing the views of representatives of the main schools of ethnology and history, we can conclude that each author has given different meaning to the one term: from the philosophical aspect to the economic and legal respectively. As in Soviet science, for the notion of matriarchy was fixed such identification as a period of history in which she had a leading role in the tribe, then today this position requires rethinking.

Keywords: matriarchy, historiography, history of the primitive society.

Проблема вивчення матріархату є частково історіографічною. Тому дослідження історіографії є одним із найважливіших завдань роботи. Дана тема цікавила науковців іще з кінця XIX, тому літератури щодо даної проблеми існує досить багато. В рамках нашого дослідження необхідно висвітлити основні погляди науковців

стосовно цієї проблеми, визначення терміну «матріархат» та його інтерпретацію.

Першими авторами, яких зацікавила тема первісної історії та проблема матріархату, історіографія називає Іогана Якоба Бахофена (1815 – 1887) та Льюїса Генрі Моргана (1818 – 1881).

Іоган Якоб Бахофен відомий нам як дослідник, що одним із перших звернув увагу на проблему матріархату у контексті власної праці «материнського права» («Материнське право» 1861 рік). Робота спирається на дослідження літератури античності як джерела з первісної історії. У якості аргументів на користь існування «материнського права» автор використав приклади ведення генеалогії по материнській лінії у племен античної Греції, перехід спадку та обов'язку утримувати батьків, який покладено на дочку у Єгипті, а також шанобливе ставлення до материнства як такого у більшості племен, що передували елліністичній культурі [1, с. 216 – 230].

Наступним автором, який торкнувся теми матріархату був американський вчений Льюїс Генрі Морган (1818 – 1881) – автор, що заслужено вважається засновником історії первісності. Саме завдяки своїй відомій праці «Давнє суспільство чи дослідження ліній суспільного прогресу від дикості крізь варварство до цивілізації» (1877 р.), дослідник увійшов засновником не лише в історичну науку, але й у соціологію, антропологію та етнологію. Джерельну базу дослідника становили вивчення суспільних явищ індіанських племен за допомогою методів спостереження та аналізу. Льюїс Генрі Морган присвятив більше 40 років спостереження за духовною культурою та побутом індіанців. Відкриття Льюїса Генрі Моргана про материнський рід, який передував роду з передачею наслідування по чоловічій лінії та переходу власності від матері до дітей у суспільствах періоду «дикості», стали тією основою, яку використали дослідники у подальшому, розробляючи власні концепції матріархату. У наш час дані, введені автором поняття, широко використовуються в історичній науці [2, с. 315].

Стрімкий розвиток багатьох галузей знань, в тому числі і тих, що спрямовані на вивчення історії первісності, розпочався у XVIII – XIX століттях. Фрідріх Енгельс торкнувся історії первісності у праці «Походження родини, приватної власності і держави» (1884 р.).

Метою його дослідження було прослідкувати виникнення приватної власності, накопичення капіталу, виникнення сім'ї як основної ланки суспільства та держави. Тому історія первісного суспільства розглядалася в контексті світової економічної історії. Основним джерелом праці являлися дослідження та аналіз доробку попередників (Й.Я.Бахофена, Дж.Макленана, Л.Г.Моргана), якому Фрідріх Енгельс присвятив цілий розділ власного дослідження. Тому висновком автора стало те, що високе положення жінки у первісному суспільстві має виключно економічне підґрунтя і матріархальний лад притаманний тим суспільствам, в яких іще не виникло класове розшарування [3, с. 59 -60].

Розвиток і становлення багатьох галузей знань як наукових відбувався зі кінця XVIII – XIX століття, в тому числі це стосується історії та археології. Завдяки дослідженню перших авторів, що підняли проблему матріархату, ми можемо бачити, що це досить широке поняття, йому притаманна риса міждисциплінарності, адже її торкалися не лише фахівці з історії але й інших суміжних дисциплін. Дев'ятнадцяте століття породило багато історичних та культурознавчих шкіл, що розробляли власний підхід і ставлення до досліджуваних проблем.

Однією з перших історичних шкіл, що підняла питання про «матріархат» була Міфологічна школа, представники якої подали питання існування (чи відсутності) матріархату у контексті міфів та легенд. Іноді питання матріархату зустрічається в момент, коли йде мова про тотемічні чи космогонічні уявлення певного етносу. Завдання, які ставили перед собою міфологісти були різними, не кожен із них, у процесі дослідження тих чи інших сюжетів звертався до проблеми їхнього походження та ретроспективи у минувшину.

Засновником еволюційної школи, висновки якої були дуже популярні серед наукового загалу XIX – XX століть, є англійський етнолог Едуард Бернетт Тайлор (1832 – 1917), адже саме він першим обґрунтував ідеї еволюції у культурах світу, увів поняття «пережиток» у культурах, як залишкового явища минувшини. Представники еволюційної школи визнавали явище матріархату як період історії, пережитки якого зустрічаються у деяких культурах [4, с.18 -26].

Основи функціоналізму були сформовані у Англії Броніславом Маліновським (1884 – 1942). Матріархат автор відніс до списку універсальних принципів інтеграції та заснованих на них типів інститутів, тобто таких, які можуть існувати у кожному суспільстві і їхнє існування викликане не традицією чи еволюцією, а потребою. Інституційна структура – за твердженням Маліновського – універсальне явище, що зустрічається в усіх культурах і проявляється в кожному її аспекті. За думкою автора, ми повинні досліджувати кожен культуру, релігію чи інший її феномен як окреме явище, що залежить виключно від потреб суспільства [5, с. 30 -32].

Школа психоаналізу, засновником якої став Зігмунд Фройд, підійшла до дослідження проблеми історії первісності з погляду психології. Становлення матрилінійного роду дослідник пояснює у контексті еволюції шлюбних відносин.

Двадцяте століття стало для археології періодом великих відкриттів, саме на цей час припадає становлення Радянського Союзу, в якому напрям розвитку гуманітарних наук був зумовлений особливостями ідеологічного режиму. Ідеї Фрідріха Енгельса та Карла Маркса були основоположними у історичній традиції радянського часу. Більшість дослідників – гуманітаріїв посилалися на даних авторів як на беззаперечне джерело. Тому напрям історичної науки був матеріалістичним, згідно з яким основним рушієм розвитку людства було матеріальне виробництво. Також радянська історична наука прихильно ставилась до ідей еволюційної та школи функціоналізму в етнології, зараховуючи їх до предтечі марксизму в етнології. Тому, враховуючи, що думки стосовно матріархату вище перерахованих авторів бралися радянськими вченими за основу, ми можемо простежити, що визначення матріархату у подальших дослідженнях буде таким, яким його описав Ф. Енгельс. Звичайно, це ставило істориків у певні рамки, але не зупиняло нові дослідження у цій галузі. Подальшому вивченню проблеми сприяла і наявність нового матеріалу на основі джерел уже не лише етнології але й археології. Двадцяте століття стало часом великих відкриттів у даній галузі, це стосується і нових знахідок так званих «Венер» палеоліту, яких можна було у певній мірі розглядати як свідчення матріархального ладу. Відомими з них є скульптури із Віллендорфа, Кос-

тенок, Мізину, велика кількість жіночої символіки на орнаментах предметів прикладного мистецтва палеоліту. Окрім скульптурних зображень палеолітичної доби нам відома і антропоморфна пластика представлена керамічними виробами доби енеоліту. Поява археологічного матеріалу значно розширила кругозір дослідників первісності, знайдені речі мають поліінформативний потенціал, із розробкою нових методів дослідження на їхній основі ми можемо дійти нових висновків. Відомими дослідниками археологічних джерел, які відображали матріархальний лад були: Єфименко П.П., який дослідив стоянку Костенки I, Бібіков С.М., що довгий час досліджував Мізинську стоянку, дослідники первісного мистецтва Столяр А. Д. та Абрамова З.Я.

Важливим історіографом матріархату є Косвен М.О. праця якої «Матріархат, історія проблеми» була частково використана у даному дослідженні. В якій автор назвав матріархатом той період первісної історії, який характеризується рівноправними, в своєму подальшому розвитку і переважним положенням жінки у господарстві та суспільстві, і разом з тим відображенням цих початків у сфері духовної культури, релігії та мистецтва. Епоха матріархату складає універсальну історичну стадію, що була пройдена всіма народами у їх історичному минулому [6.] Колективна робота співробітників російської Академії наук «Археология СССР» визначає матеріали декоративно – прикладного мистецтва як свідчення існування материнського родового ладу.

Отже радянська література не відкидала наявності поняття матріархату, але все ж історіографія подає його як дуже широке поняття, яке включає в себе материнській рід, передачу спадку по материнській лінії, релігійне вшановування жінки, деякі автори наполягали на існуванні високого соціального статусу жінки та її роль у управлінні родом чи плем'ям.

Звичайно в літературі радянського періоду існує досить багато визначних особистостей які досліджували питання матріархату у етнології, археології, фольклористиці. За цей період було знайдено та опрацьовано масу польового матеріалу, який і тепер становить величезну культурну цінність. Сучасна історіографія представлена багатьма дослідженнями проблеми матріархату у різних га-

лузях гуманітарних наук. Тому в рамках нашого дослідження ми зупинимося на позиціях сучасних українських вчених. Здобутки нових досліджень та звільнення від ідеологічного впливу посприяли створенню нових концепцій щодо проблеми матріархату. У праці «Нариси стародавньої історії України» (1994) вчений – археолог Леонід Залізняк висловив думку про те, що данні археології та етнології не дають підстав говорити про період матріархату в первісній історії людства. Аргументуючи свою думку, тим що вся відповідальність за життєзабезпечення родового колективу була покладена на чоловіка – мисливця. Автор стверджує, що соціальний статус жінки внаслідок даного розподілу праці був дуже низьким [7с, 72-74]. Леонід Залізняк був не першим автором, який заперечив існування матріархату як період, в якому жінка мала вищий соціальний статус, але він був першим автором, який обґрунтував це на археологічних матеріалах саме території України. Ми можемо помітити протиріччя аналізуючи данні археології, в яких є багато матеріалів, що пов'язані із жіночими зображеннями та жіночими символами та твердженням про відсутність матріархату як такого. Тому у статті «Мистецтво та світогляд пізньопалеолітичної людини (за матеріалами України) М. І. Гладких та В. Н. Станко висунули тезу про «світоглядний матріархат», який передбачає важливий не соціальний статус жінки а світоглядний, що і знайшло відображення у археологічних матеріалах України та світу [8, с. 39-40]. Теза про світоглядний матріархат була розширена і дослідниками із археології та мистецтвознавства, зокрема Яковлевою Л. А.

Отже, протягом двох останніх століть ставлення до поняття матріархату як такого так і до його інтерпретації змінювались. Данні етнології, а у XX столітті і археології свідчать про важливу роль жінки у свідомості первісного колективу. Основне питання яке підіймалося більшістю авторами, це в яких межах окреслити поняття матріархат, і результати даної роботи показали, що вони варіюються від заперечення існування матріархату до надання жінці високого соціального статусу у первісний період. Незважаючи на високий ступінь вивченості не варто ставити на ній крапку.

Використана література:

1. Класики мирового религиоведения. Антология. – Бахофен: Материнское право, М.: «Кантон+», 1996.
2. Льюис Генри Морган Древнее общество или исследование линий человеческого прогресса от дикости через варварство к цивилизации. – Л.: Издательство института народов Севера ЦИК СССР, 1935.
3. Фридрих Энгельс Происхождение семьи, частной собственности и государства / Маркс К., Энгельс Ф. Избранные произведения. В 3-х т. Т. 3. – М.: Политиздат, 1986.
4. Едуард Бернетт Тайлор Первобытная культура – Москва: «Политиздав», 1989.
5. Лурье С. В. Историческая этнология. Глава 1 Теория функционализма. – Москва: Аспект Пресс, 1998.
6. Косвен М. О. Матриархат, история проблемы. – М., Л.: «Издательство академии наук СССР», 1948.
7. Леонід Залізняк Нариси стародавньої історії України – Київ, 1994.
8. Гладких М. І., В. Н. Станко Мистецтво та світогляд пізньопалеолітичної людини (за матеріалами України) // Археологія, 1996 № 3.